

ЗА ЛИТЕРАТУРНАТА КРИТИКА

Пенчо Данчев

За никой друг дял на литературата не се говори с такава сурова възискателност, както за критиката. Прието е да се коментират и анализират само слабостите ѝ. Редките думи на похвала и утвърждение са обикновено само уговорка, бегло отклонение от общо отрицателния тон. Ако се съди по преценките за нея, тя все е „изостанала от живота“, „от развитието на литературата“. Тук, разбира се, играе роля своеобразието на тази трудна професия — критикуването: една дейност, която, както отдавна е известно, не се приема с възторг от онези, към които е насочена. А те са много — като се започне от отречените посредствености и се свърши с винаги недостатъчно похвалените челни фигури в една литература. Като се прибавят и реалните слабости на тружениците в тази област — погрешните оценки и недооценките на писатели и произведения — става ясно защо критиката е винаги обект на недоволство.

И все пак не това е най-важното. Главната причина за традиционното и непресекащо недоволство от критиката е в широко разпространените пресиления и неточни представи за нейното място и функциите ѝ в литературния процес. Някои например са склонни по най-категоричен начин да отричат правото на критика на предпочитания в света на художествените ценности. Критикът, според такива разбириания, е длъжен да бъде някаква „сляпа Темида“, която се отнася еднакво към всички жанрове, автори и произведения, всички стилови направления в единната социалистическа литература. Той няма правото да градира литературните ценности въз основа и на свой вкус, и на свои естетически предпочитания. Той няма право да има любими автори, право, което може да му бъде оспорвано от други критици, с други предпочитания, както впрочем е било винаги в литературната и художествената практика. Оказва се от такова гледище, че критическата методология не допуска като компонент на подхода индивидуалното виждане, разбиране, чувствуване на критика. Сякаш критикът не е деец в сложния и многостранен свят на художествената правда, а някакъв изследовател учен, който открива обективни научни (в специалния смисъл на думата) истини, които са безапелационни, които не подлежат на индивидуално тълкуване и виждане, както е било винаги в света на изкуството, както е в света и на социалистическото изкуство. Да не се признава правото на критика на индивидуално отношение и виждане, върху основата на общата социалистико-реалистическа методология, да се подвеждат всички неговии предпочитания под знаменателя на груповщината или субективизма, това значи да му се отрича правото на творец в областта на литературата, това е, най-мекото казано, едно недоразумение от гледище на естетиката и литературната теория.

От критиката понякога безцеремонно се изисква да бъде независима даже от могъщи социално-политически фактори, които дават тласък, направление и облик на целия литературен живот за известен период.

Да вземем за пример няколкото не особено благоприятни за разцвета на литературата ни години преди април 1956 г. Този период даде отрицателен отпечатък върху развитието на белетристиката и поезията ни независимо от относителните успехи. Сигурно голям брой поети не биха желали днес, на фона на днешните им достижения, на сегашното всестранно разгръщане на дарованieto им да бъдат показани книги и стихотворения, които с тяхната едностранчивост, тезисност, наивна тенденциозност носят белега на времето, в което са създавани. А колко много статии се написаха, колко много изказвания се направиха, в които като първопричина за тогавашните недостатъци на литературата се изтъква отрицателното влияние на литературната критика. Сякаш литературната критика е трябвало да остане в някаква недосегаема висота извън общите тенденции на периода, извън атмосферата на времето, извън господстващите принципи, извън отрицателните традиции, извън една обща методология, която след това нашата и не само нашата партия очистише от отрицателните наслоения.

Да, когато към литературната критика се предявяват максималистични претенции за безупречно ръководство на литературния живот, често се изпада в груб антиисторизъм и се забравя, че става дума за един дял на литературата, който, при всичките си особености, е в зависимост от социално-историческите фактори, които обуславят цялостното развитие на литературата и на духовния живот изобщо, че литературната критика, която трябва да ръководи, сама е ръководена и представлява функция на силни обективни фактори.

Тази е, струва ми се, най-общата материалистическа и марксистическа постановка за мястото и ролята на критиката сред другите литературни жанрове. Но тази най-обща постановка не изчерпва истината за мястото и функцията на литературната критика в литературния живот. Тъкмо защото е най-обща, такава постановка не отчита своеобразието на критиката сред другите литературни жанрове, нейните възможности като **активна сила** в литературната действителност.

Критиката е функция на обективни социално-исторически фактори, но не слъпа и безсилна функция. Литературната критика не може да се разпорежда пълновластно в литературния живот, да предизвиква разцвет или упадък на литературата независимо или в разрез с обективните закономерности, които определят нейното собствено състояние. Но тя има и свои относително самостоятелни възможности, за да въздейства активно върху литературния процес, да проявява инициатива.

В речта на другаря Тодор Живков пред столичните комсомолци има един важен момент, в който критиката е характеризирана като „една от най-ефикасните форми на партийно ръководство“ на художественото творчество. Това определение само по себе си говори за значителните възможности на критиката да въздейства активно върху литературния процес. То ни подсеща и за някои специфични особености на литературната критика и на художествената критика изобщо като жанр.

Комунистите не само че не отричат, но и подчертават ролята на субективния фактор в развитието на социално-историческите процеси. В същото време творческият марксизъм знае кое е основното и кое подчиненото сред факторите, които движат обществото — не е склонен идеалистически да хипертрофира ролята на личността, да я определя като основен двигател на общественото раз-

вие. Комунистите знаят с какво е силна отделната личност — даже и когато тя е гениална — с оръжието на осъзнатите и овладени обективни социално-исторически закономерности. Само на тази основа е резултатна и плодотворна енергията на личността и на субективния фактор изобщо. Това естествено важи и за партийното ръководство. Истинското партийно ръководство се ръководи от научни принципи, които съответствуват, които са в хармония с принципите на общественото развитие. Така очевидно стои въпросът и с „една от най-ефикасните форми на партийно ръководство“ в литературата — литературната критика. Поради това основният белег, който разграничава марксистическата литературна критика от многобройните направления на буржоазната критика, е нейният антисубективизъм, способността ѝ, умението ѝ при своите анализи, оценки, препоръки, констатации и прогнози да изхожда от обективни критерии — от нуждите и повелите на историята, на прогресивното обществено развитие, от задачите на революционното движение и потребностите на социалистическото изграждане, вдъхновявани и осъществявани от комунистическата партия.

Казаното не значи, че литературно-критическата дейност е идентична на общопартийната дейност. Уговорката на Ленин в статията му „Партийна организация и партийна литература“, че „литературната част на партийното дело на пролетариата не може да бъде шаблонно отъждествявана с другите части на партийното дело на пролетариата“, безспорно важи и за такава литературна дейност, каквато е критиката. Това е така преди всичко поради обстоятелството, че и литературната критика като всяко литературно творчество въпреки подчертаната си обществена същност е индивидуално дело, в което са отразени виждането, чувствуването, вкусовете, предпочитанията на писателя. И все пак, така както е неправилно да се отъждествява литературно-критическото дело с „другите части на литературното дело на пролетариата“, така е неправилно да не се вижда съществено различие между литературната критика и художествено-творческата дейност. При всичките наши претенции и изисквания литературната критика да бъде живо и интересно писана, да се ползува от образния арсенал на художественото творчество, да оказва емоционално въздействие и т. н. все пак тя си остава преди всичко литературна дейност, предназначението на която е да въздействува директно върху съзнанието на писателя и читателя. Някоя друга литературна дейност не представлява в такава степен арена за открита борба на идеи, никъде другаде няма да намерим такава открита демонстрация на политическата тенденциозност, на философските и на естетическите концепции, в някоя друга област на литературата социално-икономическото, историческото и идейното изследване на действителността, а оттам и на литературата не е така открито, основно, първостепенно оръжие. С една дума — някоя друга литературна дейност не е в такава висока степен обществена и партийна дейност, както литературната критика. Ето реалните основания, за да бъде определена тя в речта на др. Тодор Живков като „една от най-ефикасните форми на партийно ръководство“ на литературата, а класово-партийният подход да бъде подчертан като ядро на марксистическата критическа методология.

Класово-партийният подход безспорно е сърцевината на марксистическия критически подход изобщо, без неговото прилагане тя е немислима като „форма на партийно ръководство“ на литературата. Надали е необходимо да се доказва, че в огромната си част българската литературна критика винаги съзнателно е прилагала и отстоявала класово-партийния подход. Мощен тласък за такова развитие ѝ е дал нейният основоположник Димитър Благоев, такава е нейната основна линия на развитие и в следващите етапи.

Както споменах по-горе, класово-партийният подход е могъщо оръжие при условие, че се тълкува правилно. Няма да е излишно да се припомни, че за най-пламенни поборници на този подход са се смятали вулгарните социолози. Случвало се е той да бъде прикритие и за самоцелно-естетската дейност на някои субективистични направления, претендиращи за марксистическа праволинейност. Изобико никой критик, който има самочувствие на критик, днес няма да ти каже, че е против класово-партийния подход.

За да не ровим в по-далечното минало, нека припомним, че нашата литературна критика в първите години след Девети септември си служеше с един подход, който може да бъде окачествен като пресилено социологически. Често класово-партийният критерий се прилагаше оголено и едностранично, поради което художественото произведение не можеше да бъде видяно и оценено в цялостното му идейно-естетическо богатство, от погледа на критиците отпадаха реални естетически ценности и от класиката, и от съвременността. Шаблонно и опростено приложен, класово-партийният критерий се оказваше мярка, в която не се побират значителни автори и произведения на миналото. Освен това неговото приложение, изискванията за класово-партийна насоченост и наситеност не се съобразяваха с видовите и жанровите особености на творбата. На това основание се гледаше например с недоверие на любовния и пейзажния жанр в лириката. Свърши се полезна работа, но се допуснаха и сериозни слабости. Това беше данък и на историческия момент, и на инерцията на някои отрицателни страни от наследството на предишните критически поколения, това беше резултат и на незрелостта на критиците, някои от тях млади и начеващи. Би било груба несправедливост да не се види, че почти всички критици от това поколение извлякоха сериозни поуки от изминалия период, обогатиха своя критически подход, а някои от тях написаха трудове, ценността на които никой днес не оспорва.

Известна е и по-късната реакция на така наречената „импресионистична“ и „артистична“ критика. Този насока имаше и своя положителен ефект. Тя по същината си беше реакция срещу социологическото вулгаризаторство, срещу еднолинейния дидактизъм, срещу скучното и бедно, неинтересно писане. Тези критици изостриха вниманието към формата, към критическото майсторство, те страстно отстояваха законното право на критика да изяви своята индивидуалност. Всичко би било прекрасно, ако не бяха много неприятните крайности и особено една основна слабост, която се натрапваше на вниманието, която многократно и единодушно беше критикувана — субективизмът на оценките, пренебрежението към обективните, а това значи и към класово-партийните критерии, затулянето на правдивите оценки зад амбициите за лична художническа изява на критика. Острите дискусии, които се водиха по повод на този едностраничен критически подход, показаха, че огромната част от българските критици отхвърлят старите вулгаризаторски увлечения, но че те не са склонни да подменят критическата дейност с художнически импреси по повод на творбата на писателя. Единодушно беше подчертано, че критиката трябва да представлява изследване на творбата, разбирана като правдиво отражение на живота и следователно критическата методология при всичката си стилова и индивидуална обогатеност трябва да се основава на принципи, които имат обективен социално-исторически и идеен смисъл. Опитът на изминалите няколко години показва, че борбата срещу увлеченията на критическия „артистизъм“ е била борба срещу известни деформации в марксистическия критически подход, против изтласкването на заден план на обективни критерии, мястото на които е на преден план тъкмо защото става дума за марксистическа критика. Струва ми се, че от стълкновението на възгледите за същността и ролята на критиката нашата литературна критика излезе обогатена и по-зряла. За по-голям кръг критици

стана ясно, че истинският марксистически подход е чужд както на стесненото социологическо виждане, както на оголеното приложение на класово-партийния подход, така и на естетското затуляне на този подход от натрапчиво изявената субективност на критика. Би било несправедливо да не се признае, че с малки изключения представителите на „артистичната“ критика, оставайки си верни на своето жанрово предпочитание, а може би и призвание, днес сполучливо обуславят склонната си към капризи и фриволности субективност.

Литературният живот си има своите закономерности. Такива закономерности характеризират и литературно-критическия живот. Ето защо не трябва да се смята за случайна появата на една група млади, амбициозни и начетени критици, които най-общо ще нарека поклонници на „точните методи“ на критика. Самото им пристрастие към „точните“ и строги подходи вече подсказва, че техни главни антиподи ще бъдат онези, за които говорих преди малко — представителите на „артистичната“ критика. Най-младите проявиха остра непримиримост към критики и анализи, които имат характер на разлети поетични импресии. Най-важно от всичко за младите се оказаха сложната архитектура, структурата на творбата, точният анализ на поетиката на художника, изследването на вътрешната цялостност на елементите на художествената структура.

Кое е положителното в това явление? Положителното е в това, че за първи път критическото внимание се насочваше така съзнателно, преднамерено, подробно към вътрешната структура на произведението. Художествените похвати се разглеждат не като веднъж за винаги дадени средства, а откъм тяхната функционална страна. Това вглеждане в структурата, в сложния механизъм на творбата бе ново и в известен смисъл положително явление. Но едновременно с това се разкриха и отрицателните страни на този подход. Нашите млади критици имат малко общо с крайностите на западния формалистичен структурализъм. Те са по-близки до усилията на някои съветски литературоведи да поставят структурното изследване върху основата на марксистическата методология. Струва ми се, че поне засега опитите за марксистическо методологическо осмисляне на структуралистичните анализи на художествените творби не дават желаните положителни резултати. То е поради обстоятелството, че при тези анализи вниманието се насочва преди всичко към формалните, вътрешноструктурни особености на произведението, набляга си преди всичко на иманентните литературни закономерности, а представата за художественото творчество като отражение на живота и необходимостта от идеен, социално-исторически и психологически подход си остават само второстепенни уговорки или декларации, които се правят, за да бъдат предотвратени евентуални обвинения в антиисторизъм и формализъм. Висок образец на действително марксистическо структурно изследване на литературни произведения според мен си остава книгата на Искра Панова „Вазов, Елин Пелин, Йовков — майстори на разказа“. Но тази книга е по принцип чужда на структуралистичната методология, защото в нея от край до край анализът на формалните особености на текста е подчинен на целите на социално-психологическото естетическо изследване на произведенията, съпоставят се не само и не просто формални и стилови системи, а социално-исторически и психологическите обусловени подходи за изобразяване на живота на трима български класици — майстори на разказа. При фиксирането на главното внимание върху структурата, върху вътрешните закономерности в развитието и смяната на литературните направления и поколения убягва нещо много съществено и много важно — най-същественото и най-важното: социално-историческите и идеологическите фактори, които обуславят появата, особеностите на едно направление, на един автор, на една творба. Ето как враждуващите „артистичен“, „художнически“ подход, от една страна, и „точният“ подход, от друга, си подават ръка по линията на едни и същи сериозни слабости — под-

ценяването на важни обективни социално-исторически и класово-партийни критерии.

Аз мисля, че едностранчивостите в критическия подход на младите бързо се изживяват. От голямо значение в случая е начинът, по който се постъпи с тях, начинът, по който бяха критикувани техните слабости. Тях не ги охулиха, не ги обругаха, както ставаше в миналото, не ги обявиха за съзнателни проводници на опасни тенденции. Слабостите се изживяват. Днес от същите тези млади автори четем статии, чужди на неточностите на уж „точния подход“.

Като се споменават тези сменящи се и преодоляващи се тенденции, не би трябвало да се смята, че само те са, които характеризират състоянието и развитието на нашата критика. Напротив, основното ядро от критиците, представители на различни поколения, са чужди на въпросните увлечения. Споровете между представители на различни тенденции и насоки в литературната ни критика са фактор за нейния растеж, за методологическото ѝ укрепване. Но не трябва пък и да се преувеличава значението на този фактор. Голямата истина за прогреса на литературната ни критика през последните две десетилетия е другаде, по-надълбоко — в цялостните прогресивни социално-исторически изменения в нашето общество. Имам пред вид историческия Априлски пленум на нашата партия, историческите конгреси на КПСС, могъщия освежителен полък в цялото комунистическо движение, съзнателното внедряване на ленинските методи и принципи, новаторските търсения на нашата партия в областта на икономиката и обществения живот — всичко това предизвиква благотворни изменения в духовния живот, в литературата и изкуството. То не остана и не можеше да остане без сериозни благотворни последствия и за критиката.

На този именно социално-икономически и политически фон става обяснимо общото израстване на литературната ни критика, безспорните ѝ успехи при всичките слабости, които биха могли да се посочат.

Не става въпрос само за това, че сега излизат от печат рекорден брой критически книги. Между тези книги, както и сред многобройните статии по вестници и списания има и несъстоятелни работи. Става въпрос за това, че в методологическо и жанрово отношение критиката днес е далеч по-богата откогато и да било.

Някои от слабостите на подхода не са напълно преодолен, но те са известни, разобличени, а това е много важно. Предварително е осъден на неуспех пред литературната общественост и пред читателите всеки опит да се пристъпва към сложния свят на литературното творчество с опростени социологически схеми. Все повече е трудно да се импонира на днешния квалифициран читател и с фойерверките на „красивия“ най-общ коментар, който не казва най-същественото за творбата. Предварително са осъдени на неуспех частичните опити за подмяна на сложната и сериозна марксистическа критическа методология с някакъв страничен „точен“ подход, който може да бъде само помощно съоръжение в трудната работа на критика. Поучена от слабостите на отминалите етапи, критиката ни днес съзнателно изработва и все по-резултатно прилага един, по-сложен, комплексен подход, който съответствува на сложността на нейния предмет — художественото произведение, художествения образ. В зрелия метод на по-голямата част от нашите критици не се пренебрегват нито социологическият, нито психологическият анализ, нито интересът към структурните особености на творбата. Мина времето на сектантското лекомислено пренебрежение към нови достижения на нови науки. Критиците не трябва да оставят без внимание и опитите в помощ на литературознанието да се включи кибернетиката, а така също вероятностно-статистическите методи при изучаването на поетиката и стихосложението. Важното е да умеем правилно да се ориентираме кое е важното и кое подчиненото в тази система от подходи, да не позволяваме нашумели модни течения, методологически едностранчивости, пре-

тениращи за универсалност, да затулят главното и основното. А главното и основното е това, че изкуството преди всичко е обществено явление, идеологическо явление, оръжие в класовата борба и в строителството на социализма. А този основен факт предопределя, обуславя сърцевината, душата на марксистическата критическа методология.

В жанрово отношение днес критиката ни е по-богата откогато и да било. Палитрата е по-широка — от томовете на литературно-историческите и монографични изследвания, през проблемните статии, портретите и очерците до разгърнатите и кратки рецензии.

През последните години не веднъж беше правен упрекът, че някои от активните в миналото критици от по-старото поколение странят от литературния живот. Струва ми се, че днес е очевидно активизирането на редица критици от това поколение. Някои от техните трудове са значителен принос в съвременната ни литературна критика, история и теория.

Като успех на нашата критика искам да отбележа и внушителния брой теоретически и теоретико-публицистични статии, насочени против буржоазната идеология. Такива статии днес се пишат на несравнимо по-високо равнище, отколкото в миналото. Някои от тях са оригинални, интересни произведения, които намират отзвук и в чужбина.

Всичко това е така и все пак. . . Съществува едно сериозно „и все пак“.

Това, което продължава да тегне като цялостен сериозен недостатък върху нашата критика, е очевидното несъответствие между реалната картина на литературния живот, литературния процес и отражението, което намират те в статиите на критиците. Това се отнася и до общите преценки на литературата и до преценките на отделните автори и произведения. Отраженията в статиите на критиците са по-розови от реалните факти на литературната действителност: остротите и сложностите на процесите в литературата са някак загладени и притъпени, писателските профили са обикновено поразкрасени, за някои сериозни слабости не се говори. В значителен брой статии критиците се задоволяват с някакъв неутрален коментар, с констатации, в които не личи или почти не личи позицията на критика. Критикът се въздържа да предявява изисквания от автора и произведението. Някои са готови да легализират това странно отношение на „ненамеса“, като убеждават, че съществува такъв критически жанр — „интерпретационна критика“. Да предположим, че има такъв жанр. Но не е ли тревожно, че той се очертава като господстващ в критиката ни.

Този род слабости особено се открояват на терена на рецензията, на оперативната критика. Главната беда не е в обстоятелството, че на това поле се подвизават сравнително млади критици. Те не са вече и толкова неопитни. Беда е в тяхната несамостоятелност, плахост, зависимост, склонност към събразяване с волята на фактори, от които зависи понякога тяхното литературно бъдеще. Става дума преди всичко за тяхната респектираност от силата на някои големи имена в литературата, на които също се случва да публикуват слаби произведения. За съжаление казаното за младите се отнася и за някои от възрастните критици. Изходът не е нито в наивните апели към „големите“, нито в лесните заклеймявания на безпринципността и малодушието на критиците, а в трудния по-нататъшен процес на цялостно оздравяване на литературната атмосфера, на по-настойчивото внедряване на методи, които са основа за един нормален литературен процес. А нормален литературен процес значи при общата ръководна роля на партията, върху основата на марксистическата методология литературните жанрове, включително и критиката, да разгръщат всички свои вътрешни възможности за развитие и растеж. Българската литературна критика има сили, за да изпълнява отговорната си мисия в литературния живот. Задачата е тези сили да бъдат все по-малко само потенциални и във все по-голяма степен ефективни, действени.